

Jakab Lászlóné **Tájházaink kertje**

Előkészítés – gyűjtés és tervezés

Egy falusi vagy kisvárosi közösség életében nagyon fontos szerepet játszik egy tájház, amely része a helyiek múltjának, és a jelenben fontos közösségalkotó szerepe van. Általában már létrehozásakor mozgósítja a lakosságot, sokan elhozzák a régi bútoraikat, konyhai tárgyaikat és a gazdasági felszereléseket. A szervezők közül kevesen gondolnak arra, hogy a ház környezete, a kert éppen úgy hozzá tartozott eleink mindennapi életéhez, mint a tiszta szoba, vagy a nyári konyha.

Az épület akkor lesz igazán hiteles, ha nemcsak magát a házat, a berendezési tárgyakat, a viseletet, de az ezekhez kapcsolódó életformát is egy bizonyos időmetszetben bemutatjuk. A látogatónak meg kell ismernie a mindennapi életet, az adott évszakhoz kapcsolódó paraszti munkákat, azt, hogy mit viseltek, mit ettek, milyen szokásaik voltak, hogyan nevelték a gyermekeket, milyen volt a társasági élet a községben.

Kora tavasztól késő őszig a parasztember ideje nagy részét nem a házban, hanem a saját, vagy bérelt földjein, az asszony pedig a házhoz tartozó kertben és az állatok ellátásával töltötte el. Nagyszüleink sokkal szorosabb kapcsolatban éltek a természettel, mint a mai ember. Ma már nemcsak a városban, lakótelepeken élő iskolások nem ismerik a természetett növényeinket, de sokszor a falvakból érkezők sem tudják megkülönböztetni a babot és a borsót, ha nem a termését látják, sőt a felnőttek között is egyre több van, aki rácsodálkozik egy-egy zöldségfélére, hogy ez így néz ki? Ez tulajdonképpen nem csoda, hiszen az üzletekben csak a végterméket látják, tisztítva, csomagolva.

Amikor a tájház kertjét megtervezzük, sok szempontot kell figyelembe venni.

Ezek közül az első a történelmi kor. Biztosan van olyan tájház is, ahol minden bútor és felszerelési tárgy egy adott időpontot mutat be, ilyenkor a kertnek is ehhez az korszakhoz kell alkalmazkodnia. Legtöbbször ma még nem ez a helyzet, ezért a kertnél egy olyan korszakot válasszunk ki, amiből a legtöbb műtárgy származik.

Az is számít, hogy Magyarország mely területén van a kert, milyen helyi jellegzetes növények vannak, vagy voltak a környéken, volt-e valamilyen jellegzetes mezőgazdasági termés, aminek az eszközeit is bemutatjuk.

Milyen gazdasági helyzetben voltak a ház eredeti lakói, szegények voltak vagy módosabbak, csak mezőgazdasági termelésből éltek, vagy mással is foglalkoztak.

Ismerjük-e a ház eredeti lakóit, szorgalmasak voltak, vagy esetleg elhanyagolták környezetüket. nem utolsósorban az, hogy a ház asszonya mennyire szerette a virágokat. Vannak olyan falvak, amelyek híresek arról, hogy lakói mindig gondot fordítottak a portájuk külsejére, és voltak, akik elsősorban a célszerűséget vették figyelembe, de akadtak olyanok is, akik nem törődtek a kerttel.

Az első lépés az adatok összegyűjtése. Lehetőleg olyan embernek kell végeznie a kutatásokat, aki nemcsak, hogy jól ismeri a növényeket, de tudja a latin nevét, és a helyi fajtaneveket is ismeri. Előfordul, hogy ugyanazzal a névvel az ország egyik felén egészen más fajt ismernek, mint egy másik körzetben, például a kulcsvirág Dél-Dunántúlon a kankalin, máshol a jácintot hívják így. A hozzáértő sokszor leírás alapján, színből, illatból, alakról, ízről, virágzási időről ismeri fel az adott fajt. Amennyiben a kutató nem ért ehhez, érdemes egy kertészt, vagy biológia tanárt magával vinni a gyűjtőkörútra.

Akit ismernek a faluban, az könnyebb helyzetben van, mert tudja, hogy kihez érdemes fordulni, ki az, aki még jó szellemi állapotban van, jó az emlékezőtehetsége és szívesen mesél. Az is előny, hogy őt is ismerik, mert sajnos, bizalmatlanok lettek már a vidéken élők is, és nehezen nyílnak meg egy idegennek. A beszélgetések során ki kell térni arra is, hogy ki művelte a kertet, melyik munka kinek a feladata volt a családban, hogyan készítették el, mire használták azt, ami a kertben megtermett, hol tárolták, esetleg milyen szokások kapcsolódtak termesztésükhöz.

A gyűjtött anyagot feltétlen meg kell őrizni több formában is, ha lehet hangzóanyag formájában és írásban is, mert már nagyon kevesen vannak, akik el tudják mondani, milyen volt az élet a 20. század elején, közepén. Sokszor olyan érzésem van, hogy már az ezerkilencszázötvenes-hatvanas évek életformáját is kutatnunk kellene, hiszen a jelentős történésekről sok a feljegyzés, de a mindennapi élet eseményei elsikkadnak.

Írott forrásból is szerezhetünk információt. Segítségünkre lehetnek helyi adattárak a közelben lévő, vagy központi intézmények, múzeumok könyvtára, vagy levéltára, találhatunk adatokat régi néprajzi gyűjtésekben, iskolai dolgozatokban, receptleírásokban, de még irodalmi alkotásokban is. Gárdonyi Géza egy regényében leírja, hogy az asszonyok mentalevelet tettek az imakönyvükbe, hogy el ne aludjanak a mise alatt, ezt a gyűjtések során már több helyen is megerősítették.

Lehet, hogy volt a környéken valaki, aki naplót vezetett, vagy olyan tanító, aki a helyi szokásokat, eseményeket gyűjtötte és le is írta. Néha a család őriz régi papírokat, gazdasági feljegyzéseket vagy a helyi iskola irattárában bukkanunk valami érdekesre. Segíthetnek régi családi képek is, felismerhetünk rajta virágokat, fákat, bokrokat, ha szerencsénk van rajzot is találhatunk.

A régi gyümölcsfajtákat még itt-ott meg lehet találni az elhagyott régi gyümölcsösökben, öreg kertekben, de van, ahol még mindig szaporítják a kedvenc almafajtát. Sokszor előfordul, hogy lehet kapni a faiskolában a keresett fajtát, csak éppen más néven szerepel.

Az adatok gyűjtésénél ügyeljünk arra, hogy minél több helyről szerezzünk információt. Ha a ház eredeti tulajdonosai közül van még olyan, aki emlékszik a kertre is, akkor ezeket az adatokat is fel lehet használni, de érdemes a falura általában jellemző kertet kialakítani. Célszerű mindenhol kérni, hogy rajzolják le, milyen beosztású volt a porta, hol volt a virágoskert, a zöldséges, és mi volt még az udvaron.

A megvalósítás

Első lépésben nézzük meg, hogy mekkora terület áll a rendelkezésünkre. Be tudunk-e mutatni egy igazi parasztudvart előkerttel, udvarral, istállóval, melléképületekkel, pajtával, zöldséges és szérűskerttel, vagy csak egy részletet belőle. Fontos az is, hogy milyen programokat akarunk szervezni a kertben. Erről később bővebben is szólok.

Kompromisszumot mindenképpen kell kötnünk, mert egy igazi parasztkertben fű soha nem volt, sőt átokszámba ment egyes tájegységekben a mondás: „Nője be a fű az udvarodat.” "Verje fel a gaz a portádat."", mert ez azt jelentette, hogy azon a portán nem folyik gazdálkodás.

Az udvaron közlekedtek a szekerek, itt hordták be a terményt, itt jártak ki az állatok a legelőre, sőt a baromfit is ide engedték napközben, így nem maradt lehetőség arra, hogy füvesítsenek, de nem is volt rá igényük, hiszen ennek nem volt semmi haszna számukra. Még a fafajokból is csak azokat hagyták meg, amelyeknek volt valami előnye, mint például a gyümölcsfák, esetleg a hárs, az akác, vagy a vadkörte. Leggyakrabban eper, vagy diófa állt az udvaron, a többi gyümölcsfa inkább a szérűskertben, a szőlőben, vagy a mezőn volt.

Ha nem füvesítünk, és nincs olyan munkaerő, aki naponta kigereblyézi az udvart, számolnunk kell azzal, hogy megjelenik a parlagfű, és egyéb gyorsan alkalmazkodó pioneer gyomnövények, a kert gondozatlan és gyomos lesz.

Gondoljunk arra is, hogy a rendezvények alkalmával szükségünk van egy nagyobb füves területre, ahol fogadhatjuk a látogatókat.

A kert kialakításához tudnunk kell, hogy a környéken általában hol helyezték el a virágoskertet, a zöldségest, a gyümölcsöst és alkalmazkodni kell az adott épület elhelyezkedéséhez, tájolásához is.

Fontos tudnunk azt is, hogy hol és milyen kerítést alkalmaztak, hiszen az állatok miatt védeni kellett a kiskerteket. Ezek a kerítéstípusok legtöbbször nagyon mutatósak is, tehát a porta megjelenése is rendezettebb, dekoratívabb lesz tőle. A kerítés anyaga lehetett mogyoró-, vagy somvessző, napraforgószár, akác, amiből éppen sok volt a környéken.

Ha eldöntöttük, hogy milyen lesz a kert beosztása, akkor készítsük el a tervet. Nem baj, ha nem szabályos kertterv lesz, elég, ha méretarányosan készítjük el. Ez azért is fontos, mert itt megláthatjuk azt, hogy a ma beültetett növények teljesen kifejlett korukban mekkorák lesznek, és elkerülhetjük azt a hibát, amit a türelmetlen kerttulajdonosok szinte mindig elkövetnek: látványos eredményre törekednek, és sokszor már három-négy év múlva túlzásfolt lesz a kertjük. A fák, bokrok és évelők végleges magasságát és átmérőjét megtaláljuk a szakirodalomban.

Ha azokat a növényeket választjuk ki, amelyek a környéken évtizedek, sőt sokszor évszázadok óta élnek, biztosak lehetünk benne, hogy a környezeti adottságokat gond nélkül el fogják viselni. Azt azonban át kell gondolni, hogy melyik igényel tűző napot, melyik viseli el a mélyárnyékot.

Amennyiben kész a terv, hozzáláthatunk a kivitelezéshez. A gazdasági helyzete nem mindig rózsás egy tájháznak, de pályázatokból azért még lehet fedezetet biztosítani erre a célra is. A legdrágább tétel a termőföld, aminek az árával viszont nem szabad takarékoskodni, mert később megbosszulja magát. Előfordulhat az a szerencsés helyzet is, hogy az eredeti talaj megfelel a követelményeknek, nem szennyezett sem építőanyaggal, sem egyéb hulladékkal. Nagyságrendileg a növényanyag a következő költség, de itt is számos lehetőség van a takarékoskodásra.

A gyümölcsfákat helyi hozzáértő emberekkel is meg lehet termeltetni, vadalanysok mindenhol vannak, a megfelelő nemes példányokat pedig a falu kertjeiben kell keresni. Igaz ugyan, hogy a csemeték megerősödéséhez szükség van legalább három évre, hogy ki lehessen ültetni őket a kertbe. Másik lehetőség a beszerzésre, hogy megkeressük a környéken azokat a gyűjtőket, akik ezzel foglalkoznak. Az egész országban számos olyan magánszemély, vagy közintézmény van ahol szívesen adnak át a régi fajtákból.

Az évelők és zöldségfajták beszerzéséhez a helyi lakosok segítsége sokat jelenthet. Egy jól szervezett falusi község esetében az sem lehet probléma, hogy közös munkával végezzük el az ültetést és a növényzet gondozását. Ez nemcsak arra jó, hogy ne kelljen munkabért fizetni, de sokkal jobban a magáénak érzi a tájházat minden olyan lakos, aki dolgozott is valamit a létrehozásában.

A porta elrendezése és a kertek

A virágoskert legtöbb helyen a ház előtt volt, néha a házzal szemben az udvar túloldalán, vagy a tornác előtt egy keskeny csíkban. Ezek a leggyakoribb megjelenési formák, de vidékenként, falvanként, sőt portánként változó lehet. Itt nem kizárólag dísznövények voltak, hanem fűszereket, néha még zöldségeket is elültettek.

A előkertek eleinte inkább fűszerkertek voltak, a kolostorkertek közvetítésével elterjedt fűszer- és gyógynövényeket tartották itt. Volt néhány olyan gyógynövény is, amiről ma már nem is tudjuk, hogy valamikor gyógyításra szolgált. Egyik legjellegzetesebb példája ennek a fehér liliom. Őseink ennek a hagymáját azért hozták magukkal vándorlásaik során, mert fogyasztották. Később, a középkortól a szíromlevelet pálinkában áztatták, és gyógyításra használták, ma inkább csak látványa és illata miatt ülteti szinte minden falusi kertbe. „Ha virágjának leveleit faolajban teszik igen jó a sebek gyógyítására; a gyökerét, ha kecsketejben főve isszák, purgál.” Veszelszki Antal (1801)

A pünkösdi rózsza szintén gyógynövényként vonult be a kertekbe, gyökerének kivonatával sárgaságot, vese- és hólyaghurutot, reumát gyógyítottak. Ma már csak a homeopátiás orvoslásban használják a súlyos aranyér kezelésére. .

Később a főúri kertekből átszivárogtak a csak díszítőértékükért ültetett virágok is. Gyöngyvirágot már a középkorban hoztak be a kertekbe, de csak körül kell nézni a környéken, és a szebb vadvirágokat, mint a kankalint, ibolyát, mályvát mind-mind megtalálhatjuk a parasztkertben is. Fontos szempont volt ezeknek a dísznövényeknek a könnyen kezelhetősége, illata és díszítő értéke.

A díszbokrokat nem nagyon szerették, mert túl sok helyet foglaltak el, de néhány orgona, labdarózsa, vagy jezsámen bokor szinte minden kertben volt. A rózsák közül főleg az egyszer nyíló, sokszirmú, illatos fajtákat találhatjuk meg. A közhiedelemmel ellentétben a századfordulón a falusi kertekben is kedvelt volt a magas törzsű változat is.

Örökzöldek közül a bukszus, az életfa és a borostyán volt gyakori, ezek mindegyikéhez fűződött valamilyen hiedelem, általában a halállal és a

túlvilággal kapcsolatban. Tokaj környékén például a kert négy sarkába ültettek egy-egy bukszust az ártó szellemek elleni védekezésül.

Az egynyári virágokból főleg az egyszerűen szaporítható fajtákat kedvelték, mint a szarkaláb, tátika, körömvirág, hajnalka, estike, lepkevirág, búzavirág, viola, nebáncsvirág, őszirózsa. Hogy ne maradjanak ki az edényben tartott virágok sem, meg kell említeni a mindenki által legkedveltebb és „legmagyarabb” virágnak tartott muskátlit. Magyarországon a botanikai irodalomban először Benkő József munkájában csak 1783-ban tűnt fel a muskátli neve, igazi népszerűsége pedig a 19. században tett szert. A leánder is gyorsan kedvelt lett a falusi portákon. Viszonylag könnyen át tudták teleltetni a pincegátdorban, vagy ha volt, akkor a beüvegezett tornácokon.

A zöldségek nagyobb részét nem a kertben termelték, hanem kint a határban. Voltak külön káposztáskertek, krumpliföld, kukoricaföld, a tulajdonképpeni veteményeskertben a ház melletti, vagy mögötti kis területen a mindennapi használatra szánt zöldségeket nevelték. A mai biológiai kertművelés módszereinek nagy része is innen származik. Ide ültettek a fűszer-, vagy gyógynövényeket, sőt még virágokat is. Ez sem volt véletlen, mert elődeink sok-sok évi tapasztalata alapján ültették egymás mellé a különböző növényeket.

Lehet, hogy már nem is tudták, hogy miért jó hagymát és sárgarépát egymás mellé ültetni, de megtartották a hagyományokat, és az eredmény őket igazolta. Nem feltétlenül irtották ki azokat a palántákat sem, amik véletlenül keltek ki. Előfordul, hogy a sorba vetett kaporból nem marad meg semmi, de amelyik véletlenül a sorok közt kel ki, az fejlődik a legszebben.

Ide kerültek a termesztett gyógynövények is, ami feltétlenül szükséges volt a gyógyításhoz, de a környéken nem termett meg. Mentát, citromfűvet, kamillát, bazsalikomot, rozmaringot az ország szinte minden részén tartottak a kertben, ahol csak megmaradtak ezek a növények. A magokat eleinte nem üzletben vették, hanem egymás között cserélgették, így alakultak ki a tájfajták.

Néhány gyümölcsfa biztosan volt minden ház körül, kellemes árnyékot biztosított az eper, a dió, alma, szilva, vagy körtefa, nem beszélve a terméséről. Sok olyan fajta van, ami az egész országban elterjedt, mint almából a Nemes Sóvári, körtéből az árpával érő vagy szilvából a Besztercei és vannak jellegzetes, máshol nem található helyi fajták, mint a Szomolyai cseresznye, a Gömöri nyakas szilva, vagy a Gönci magyar kajszli. A ház körüli gyümölcsös általában a pajta mögötti szérűskertben volt, hogy ne zavarja az udvaron a szekerek közlekedését.

A kerítés mellett meghagytak olyan vadon termő bokrokat, amelyek ehető gyümölcsöt hoztak, mint a mogyoró, birs és a naspolya, csipkebogyó, vagy a som. Volt még gyümölcsfa a szőlőben, vagy a határba vezető utak mentén.

A szőlősök a középkorban inkább a határban voltak, de később behozták a ház mellé is lugas, vagy néhány tőke csemegeszőlő formájában. A nyugati országrészben jellemzően nagyobb alapterületű lugast ültettek, ahova le is lehetett ülni, máshol inkább csak a falra, vagy a tornácra futtatták fel a tőkét. A filoxéra vész után vált általánossá, hogy ellenálló amerikai fajtákat (Othello, Noah, Delawári, Izabella) használtak erre a célra. Csemegeszőlőként főleg a Kecsecsöcsüt, a Góhért, vagy a télre is eltehető Csiri-csurit ültették.

A kert felhasználása a tájház működésében

A tájház a faluban a közösségi élet központja, motorja is lehet, ha van olyan lelkes vezető, aki megszervezi a programokat. Nemcsak azokra a programokra gondolok, amelyeket általában minden tájházban megrendeznek, mint a húsvéti, pünkösdi, szüreti, karácsonyi népszokások felelevenítése, hanem speciálisan a kerthez kötődő előadásokra, foglalkozásokra. A kert alkalmas lehet arra, hogy a látogatók is tevékenyen részt vegyenek a mindennapi teendőkben. Egyszerűbb felhasználás, amikor a kert terményeiből készített teával, különleges lekvárkészítményekkel kínálják a csoportokat, de érdekesebb, ha részt vehetnek az elkészítésben is. A gyerekek szívesen tanulnak a helyi idősebb „főzőasszonyoktól” egyszerűbb ételeket elkészíteni, csak meg kell találni azt a korosztályt, amelyik még fogékony, és már képes elkészíteni ezeket az ételeket. A záróvizsga alkalmából a meghívottak el is fogyaszthatják az elkészült étkeket.

Egyre népszerűbbek a biotermékek, ezt kihasználva a felnőtteknek is lehet biokert tanfolyamot indítani. Az évszázadok alatt a generációk egymástól tanulták a különböző kerti praktikákat, de a második világháború után megszakadt ez a folyamat. Újabban egy fordított népvándorlás indult el, a városból vidékre költözők pedig szeretnék saját gyümölcsöt, zöldséget fogyasztani, mert arról legalább tudják, hogy mi van benne. Ezt az érdeklődést kihasználva építhetjük be ezeket a tanfolyamokat programjainkba, ahol megtanítjuk, hogy gondozzák a kertjeiket. Előadások formájában vendég előadók tarthatnak egy-egy szűkebb témáról előadást, és gyakorlati bemutatót például a metszésről, a környezetkímélő növényvédelemről, vagy a komposztálásról. Rövidesen elérkezik az az idő is, amikor tilos lesz a kerti hulladék elégetése, a szemét elhordatása drága, így marad a komposztálás, ami még hasznot is hoz.

Gyerekek, de sokszor a felnőttek számára is érdekes egy növényismereti túra a kertben, ahol nemcsak magát a növényt, de a történetét, és a hozzá kapcsolódó

TÁJHÁZI AKADÉMIA 2009 - Oktatási anyag

babonákat, hiedelmeket is megismerik. A kerti virágokat és terméseket felhasználva ajtódíszeket, ünnepi koszorúkat, tálakat és egyéb lakásdíszeket lehet készíteni közösen. A foglalkozások során magunk is kitapasztalhatjuk, hogy melyik az a program, amit megkedvelnek a környékbeliek, sokszor a résztvevőktől is kapunk ötleteket, hogy mit szeretnének még megtudni, vagy elkészíteni és egy kis csapat is kialakulhat a Tájház vonzáskörében.

